

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

В. Б. Антоновичъ — Археологическая карта Кіевской губерніи, додаток до XV т. Древностей моск. Археол. Товариства, Москва, 1895, 4^о, ст. 139 + 20 + мапа.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала (відбитка з газети: Кіевское слово), К., 1895, ст. 40, 16^о.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала (відбитка з Чтеній кнѣв. історич. товари. т. IX), К., 1896, ст. 19.

— Описаніе монетъ и медалей, хранящихся въ нумизматическомъ музеѣ Университета св. Владимира, выш. I: монеты древняго міра (відбитка з кнѣвск. Университетскихъ Извѣстій 1896 р.), К., 1896, ст. II + 286.

— Публичныя лекціи по геології и исторіи Кіева, читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и Вл. Б. Антоновичемъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, К., 1897, ст. 87 + рисунок, 16^о.

Проф. Антонович, розпочавши свою наукову діяльність археографічними виданнями і документальними розвідками, пізнійше — що далі то більше, почав ділити свої наукові інтереси між історією і доісторичною археологією, особливо від кнѣвського археологічного з'їзду 1874 р., де він брав дуже діяльну участь, і останніми часами працює головно в археології, де здобув собі одно з визначнійших місць і ролю головного репрезентанта українсько-руської археології. На жаль вив. учений, енергічно працюючи над археологічними досліддами українсько-руської території численними і методичними розкопками та запопадливо слідячи за всякими, навіть дрібними, новинами в сій сфері і потуючи їх для себе,

дуже скупо публікує результати своїх праць. Сі результати він звичайно, почавши від згаданого київського з'їзду, подавав в формі рефератів на археологічних з'їздах або в київському історичному товаристві, але здаєть ся чи не одинокий реферат з українсько-руської археології, надрукований в цілості, — то дуже інтересна стаття про дністрові печери в Трудах одеського з'їзду. Прегарний початок — давати річні справоздання з видатніших археологічних повин, зроблений в І т. Чтеній київського історичного товариства (з 1876 р.), автор занедбав потім, і з його рефератів, дуже славних в археологічному сьвіті, звичайно зіставались коротенькі, бідні замітки в протоколах, або й того ні. Автор за весь час опубліковав тільки капітальну працю про розкопки в землі Деревлян (обговорена в IV т. Записок), та в 1895 р. нарешті виїшла давно приготована автором, предложена ще московському з'їзду 1890 р., але задовнена редакцією, археологічна мапа Київщини.

Тільки той, хто знає близько сучасний стан археологічних відомостей, зможе відповідно оцінити користь і вагу праці, dokonаної проф. Антоновичом. Він звів відомости з друкованих джерел — наукової літератури й часописей, з своїх власних неопублікованих дневників, з вібраних ним приватно і досі неопублікованих відомостей; се все розложено в географічному порядку — по повітам, а в поодиноких повітах — по річним басейнам, і подано з докладним означенням джерел на початку, під титулом: Джерела, що послужили до уложення мапи. Під кожною назвою осади подані звістки про останки валів, осад, фортифікації, далі в хронологічному порядку — находки і розкопки, зроблені на її території; в особнім розділі на кінці автор описує лінії валів, які заховались в Київщині. Додучено в кінці показчик географічний і особливо важний — річевий, що системізує подані в географічному порядку відомости і останки культури камяної, бронзової, залізної, далі могили, теж поділені по культурам і типам (могили з фарбованими скелетами, кости з попілом etc.), городища, находки історичних часів, монети (теж поділені на групи). На долучених мапах Київщини і Києва фарбами означено культуру, значками характер находки. Таким способом автор зробив все можливо, аби улукшити користанне з його праці для ріжних потреб — чи то для обзнайомлення з находками певної місцевости, чи з находками певної категорії чи певної культури. А в тих „Джерелах“ подав він дуже повний і науково зроблений перегляд археологічного материялу для великої частини нашого краю.

Праця ся, на погляд механічна, має свої значні наукові вимоги; проф. Антонович, як глибокий знавець археології, широко обзнайомлений з археологічним українсько-руським материялом, міг внімковогарно виконати її, вповні орієнтуючись і пануючи над своїм предметом.

Київщина, взагалі найліпше (хоч все ще, абсолютно беручи — дуже слабо) вистудійована з археологічного погляду, має тепер приступний і вповні науковий підручник для ознайомлення.

Та що всяка людська робота завсїди має щось до поправлення, то й ми, не роблячи найменшого закиду авторови, піднесемо де що, що автор, як би схотїв, міг поправити при новім виданню (а таке нове видання за яких 5—6 літ конче потрібне для таких праць).

І так на вступі, вичисляючи різні джерела, на підставі котрих зладжено текєт, випадало сказати щось про наукову вартість їх, відріжнити цілком певні від більш менш сумнівних; автор, розумієть ся, ліпше ніж хто міг оцінити степенъ певности кождого з них.

При деяких находках бажало ся би трохи більших відомостей, для того, аби зрозуміти характер культури, заступленої сими находками. Часом хотїлось би мати від автора вказівку про технїку, яка вона, чия, що про неї автор думає; правда, се можна часом бачити з показчика, але не завсїди, і цікаво-б почути, на якій підставі ся находка зачислена в ту чи иньшу категорію. Подекуди вичисляють ся находки кількох могил сумарично, на купу — от нпр. на с. 56 (Романівка) читаємо: в пяти могилах знайдено дві бронзові бранзолети, спис, глиняна судина, сургеа moneta; розумієть ся, часом для докладности треба-б знати, які річи приходили разом в одній могилі, і то особливо ще (як в сім випадку), де автор подає відомости з невиданих джерел. Часом автор не каже нічого про спосіб похорона, тільки вчисляє знайдені річи (нпр. 82, Берестяги — знов находки неопубліковані). Ще меньше може сказати читачеви гола замітка, що розкопані могили показались скитського типа (се стрічаємо не раз): при дуже широкиім розумінню сього терміна у автора (автор зачисляє сюди нпр. і могили Гатного, і могили з античними річями), конче потрібні ближні відомости. Взагалі вп. автор дуже-б добре зробив, якби при найближшій виданню розширив відомости про находки і розкопки в тексті — се-б ще побільшило користність його праці.

Дещо можна би змінити і в показчику; нпр. автор відріжнив нахїдки від похоронів, і тому нпр. в категорії „грецьких виробів“ поминено річі грецького виробу, знайдені в могилах: їх треба знати шукати в могилах „скитського типа“. Не виріжнено осїбно кілька могил переходового часу від камяної до металічної культури, теж і нечисленні похорони бронзової культури: автор не признає істнованне на Подніпровку „бронзового віка“, і його погляд в значній мірі оправданий; але є кілька могил ранньої металічної культури, де виступає бронза, і от одна з них зачислена між могили „зелізного віка“ (Должик), иньша до категорії падених (Самгородок). Виріжнено в осїбну групу „золоті і емальовані річи княжого періода“, але не знаходимо иньших річей, хоч і їх

з рівним правом можна-б зачислити до тогож періода. Але се все дрібниці, які підносимо на випадок нового видання.

Дальші дві брошури представляють два видання реферата проф. Антоновича, читаного в київськiм iсторичнiм товариствi з поводу поголосок про знищення в Київі слiдiв Ярославова вала. Справа ся була докладно вже обговорена на сторонах „Занисок“ (т. IX, Miscellanea), i ми тут не будемо її повторяти; скажемо лише, що окрiм самого археологiчного питання ся суперечка причинила ся i до прояснення деяких питань давньої київської топографії. Перша брошура подає реферат в-початковій його формі, в другу увiйшли деякі додатки, власне ще до київської топографії — про слiди бискупського замка i Мiнiхових фортифікацій (с. 7—8).

Нумізматична праця проф. Антоновича присвячена античним монетам київського університетського нумізматичного музею. Античний відділ, вправді, не належить до більш важних сього досить багатого музею, але й у нiм є цікавіші для нас колекції монет з чорноморських держав; в згаданiм томi описано 314 монет з північного берега Чорного моря, головнo Ольбії й Босфору, між ними є й примірники доси не описані. В кінці додано опис звiстного київського Оболонського скарбу 1876 р. За виконання роботи говорить вже саме імя вп. автора.

Книжечка, названа нами на останньому місці, містить в собі три популярно-наукові відчити — оден професора геології Армашевського, иньші два — проф. Антоновича. Відчит проф. Армашевського (с. 1—27) дає огляд геологiчної будови околиці міста в звязку з будовою України взагалі, i переходить потiм до найдавніших останків людського житя — палеолітичної й неолітичної культури. На жаль, шан. автор, удiливши розмірно багато (с. 1—21) місця загальному геологiчному огляду, досить коротко i побiжно говорить за слiди чоловіка. Особливо треба жалувати, що д. Армашевський не дав докладніших i ширших відомостей про недавні находки на Кирилівській ул.; правда в I т. Матеріалів до українсько-руської етнології (що видає наше Товариство), д. Вовк дав докладніші звiстки про сї находки, але пишучи на основі письменних матеріалів та рисунків, він багато дечого не міг зконстатувати, що могли-б сказати наочні свiдки, особливо проф. Армашевський i Антонович, що від початку слiдили за сими розвідками i находками; тим часом ми досі мали тільки справоздання по часописях, на котрі не можна часто спуститись, а i в відчитих опублікованих тепер обома шан. професорами знаходимо не багато більше: проф. Армашевський присвятив дві маленькі сторінки палеолітичним находкам, проф. Антонович пів сторінки неолітичним слiдам чоловіка, знайденим при Кирилівській улиці.

Другий з ряду відчит (а перший відчит проф. Антоновича) — Київ у передісторичні часи (с. 29—59) дає перегляд історії колонізації Києва в зв'язку з колонізацією Подніпров'я почавши, — від неолітичних часів і скінчивши Володимиром. Коротенько згадавши (с. 29—33) про останки неолітичної культури, автор переходить до „скитської“. „Скитський тип“ в сучасній археології є назва на скрізь конвенціональна: нею означають взагалі всі типи залізної культури перед словянською міграцією; з певним застереженням цієї назви можна уживати як означення ранньої залізної культури взагалі, як термін не етнографічний, а хронологічний і культурний. Тим часом шан. автор категорично каже, що Скити принесли з собою металічну культуру, заставши тубильців з камяною культурою, і на доказ вказує розкопки коло с. Гатного, а низше на доказ того що Скити займали територію і на північ від Києва, згадує за могили скитського типу (коло Лодижич) — с. 33—4. Я не буду входити в питання про колонізацію Скитів в дійсности, але шан. автор признає, що сконстатовати скитську народність могили коло Гатного і коло Лодижич, або взагалі твердити, що найраніша металічна культура у нас була скитська — на се нема підвалин.

Потім шановний автор переходить до Готів, приймає Йорданове оповіданє про велику державу Германариха, в Роксоланах бачить Русь і при тім переносить на них згадки про *Rocas = Rogas*, і про *Rosomogum gens*, і про боротьбу Вінітара з Антами (70 антських старшин Йордана — у автора 70 старшин роксоланських). Роксоланська теорія Русь, на наш погляд, належить до найслабших, а крім того і *Rogae*, і *Rosomoni* дуже тяжко зв'язувати з *Roxolani*, що виступають у Йордана під власним іменем (*Aroxolani* — гл. 12). Рівнож гіпотеза Вірфусона, що Київ під іменем *Danparstad* був столицею Готів, оперта на дуже слабких основах, як се було признано між иньшими і д. Дашкевичом, про котрого згадує автор (с. 36). Що до *Hunnivar* — по думці автора се може бути Київ, то передовсім треба по всякій правдоподібности читати се осібно *amnis... quam lingua sua Hunni Var appellant* (як читаєть ся в новім Моммзенівськім виданню Йордана — гл. LI), отже се назва ріки а не міста, далі в уривках Пріска (с. 345 - 6 вид. Діндорфа) Денгівіх виступає в сусідстві Дунаю, так що деякі „Дніпер“ тут уважають похибкою Йордана (*Wietersheim Geschichte der Völkerwanderung*, вид. 1881, II с. 322); в усякім разі коли Гунни й сиділи на Дніпрі, то певно на нижнім, а не коло Києва.

Далі автор переходить до Козарів, вичисляє київські находки „хозарського періода“ і близше зв'язує Роксолан з Полянами (с. 43). Про Роксолан вже не буду говорити, а тільки зверну увагу от на який історично-культурний факт. На основі київської находки в оселі Марра автор

ставить тезу, що в VIII—IX в. в Київі не вміли ще зварювати (лютувати) металю; варто би застановитись, чи се можливо супроти наших відомостей про культурний стан словянства в сі часи?

Далі (с. 47) говорить про найдавніших київських князів і топографію Києва X в. Тут піднесемо гадку, що існування двох Олегових могил в Київі може вказувати на існування двох князів сього імені в IX—X в., злучених до купи в народній традиції. Сю гадку я признав би не тільки дуже дотепною, але й дуже можливою, бо існування двох Олегів може нам дуже легко об'яснити накопичення фактів на Олегу X в., при тім деякі з них по всякій імовірности далеко старші ніж кінець IX і початок X в.

В останнім викладі автор дає короткий перегляд історії Києва і Київщини в XI—XIII в. і знов оповідає (с. 74 і далі) про топографію Києва в сих віках.

М. Грушевський.

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ, собралъ В. В. Латышевъ, т. I — Греческіе писатели, вип. 2 (додаток до „Записокъ имп. Русскаго Археологич. Общества“), Спб., 1896, с. 297—600.

1893 р. з'явив ся перший випуск цієї праці (про нього див. в Записках т. IV); по трох літах вийшов другий, він по пляну автора (передмова до I вип.) мав містити дрібні й принадкові замітки або спеціальні відомости про якусь певну місцевість, подію або особу грецьких письменників аж до кінця IV в. Одначе II зошит не змістив того всього й кінчить ся на письменниках II в. по Хр.; заповіджено III зошит, до котрого мають бути долучені показчики. Спосіб видання той самий — вступні звістки про авторів, важнійші варіянти, переклад en regard. Можна де що закинути роскладу матеріялу: в II зошит увійшли уривки нпр. з Діодора, з Плутарха, з Лукиана, і досить трудно собі пояснити, чому вони прийшли до II, а не до I випуска; де що прийшло до II, як доповненне до поданого в I з тогож автора, мабуть упущене — нпр. уривки з Гіппократа, Діона Хрвзостома. Розуміть ся, се все недостаці були-б цілком маловажні, коли-б тільки були показчики. Недостача їх дуже дає себе відчувати, і автор повинний постаратись як скорше випустити III випуск, що має їх містити.

М. Г.